

antiqui arriani detrahebat; qui hic regno plurimum intulit nocumenti propter magnum doctriane nomen de illo sine iusta causa conceptum a plebicula. Omnes sibi persuadent nunc futuram magnam religionis mutationem Claudiopoli, cum nullus ministrorum inveniatur qui illius doctrinae per omnia consentiat. Forte fient aut calvinistae aut puri arriani. Utinam tandem ad aspiciendum lumen catholicae religionis perveniant." MAH III. 818.

⁵⁰ Gál Kelemen: i.m. 377.

• ⁵¹ Kolozsvári városi tanácsi jegyzőkönyvek Kolozsvár város levéltára bírói és közgyűlési jegyzőkönyvek 1585-1605. TOM I. Fasc. I. Fol. 200.

⁵² RMK II. 228.

⁵³ Kolozsvári városi tanácsi jegyzőkönyvek uo.: Fol. 202.

⁵⁴ Bibl. Diss.? 115.

⁵⁵ RMNY 836.

⁵⁶ BMVF. 34., Kolozsvár, Balázs Mihály, szóbeli közlése alapján

⁵⁷ Ilyen szakértőként tartja számon, nyilvánvalóan az általunk említett forrásokra támaszkodva egy francia összefoglalás is: „Demetrius Demetrius faux Eveque des Ariens, qui alliot eriant effroiblement par taut, que les Jesuites alloient retabler l'Empir du Pape et Idololatrie parmui les Transilvains.” Louis Maimbourg: *Historie de l'arianisme depuis sa naissance...* Paris, 1678. 517.

⁵⁸ Heltai Gáspár és Bornemissza Péter művei: Szerk.: Nemeskürty István Bp., 1980.

⁵⁹ Keserű Bálint: *Epiktétosz Magyarországon a XII. sz.-ban, Irodalomtörténeti dolgozatok*, Szeged, 1963.

⁶⁰ Balázs Mihály ItK 1985.

⁶¹ Pirnát Antal: *Arisztoteliánusok és ...*

⁶² RMKT XVII sz. 5. 58.

⁶³ Máté Györgyi: *A szentírás apológiája a szombatosok régi könyvében*

FÖLDES FERENC

ÁRKOSI BENEDEK IMÁDSÁGOSKÖNYVE

1733-ban az erdélyi Unitárius Egyház Konzisztórium a következő határozatot hozta: A magisterek, akik cenzúrabizottság előtt megjelennek, vigyék magukkal az Árkosi Benedek magyar munkáját. Minden magisternek saját példánya legyen, mivel már régebben elrendeltetett, hogy azt olvassák, tanulják és másolják.

A rektorok évente egy vagy több alkalommal jelentek a cenzúrabizottság előtt, hogy számot adjanak hitükről, dogmatikai felkészültségükről és hitvallásuk helyes voltáról. A határozat értelmében a cenzúra tükre az Árkosi - Imakönyv volt, így nem lehet eléggé hangsúlyozni a jelentőségét. Ennek ellenére sem az egyháztörténet, sem az irodalomtörténet nem méltatta kellőképpen a könyvet, noha kiemelkedő helye volna egy olyan antológiában, amely a pietizmus előtti magyar kegyességi irodalmat mutatja be, és nem utolsósorban egye-

dülálló mű az erdélyi egyház alapvetően dogmatikus-apologetikus jellegű műveinek dalmában. A 17. sz. második harmadában három Árkosi Benedek nevű tanár tevékenykedett Erdélyben, nem csoda hát, ha életrajzi adataik már a 18. sz.-ra összekeveredtek. Az életrajzok problémáit részben megoldotta századunkban Herepei János, tanulmányt írva a kálvinista Árkosiról. A két unitárius tanár a kolozsvári kollégiumban tanított. Árkosi Gelei Benedek, a „nagy” Árkosi, akinek a művet a legutóbbi időkig a szakirodalom tulajdonította, 1645-ben kezdett el tanítani, miután hazatért Padovából. Még Padovában 1639-ben és 1640-ben kiadta a két beszédét, amelyekből sajnos nem maradt fenn példány. A másik Árkosi, Tegző Benedek a leideni és az oderafrankfurti egyetemen járt 1651-től 1654-ig. 1654-ben tartotta beköszöntő beszédét a kollégiumban Scylláról és Charybdysről. Későbbi tevékenységéről alig lehet valamit tudni. Az egyháztörténész Kénosi Tózsér azt írja egyháztörténetében, hogy az emberek Kolozsváron „de magicis productionibus”, azaz bűvészmutatványairól csodás történeteket meséltek. Régióta köztudott, hogy az Imádságoskönyv 1657 és 1661 között keletkezett, de Szabó Miklós előtt egyetlen kutató sem figyelt fel a városi számadáskönyveknek arra a bejegyzésére, ahol azt olvassuk, hogy Árkosi Benedek úr, a kolozsvári kollégium professzora és a város orvosa 1647. december 3-án meghalt. Mivel a két tanár közül csak Gelei iratkozott be az orvosi fakultásra, a művet a másíknak, Árkosi Tegzőnek kell tulajdonítani.

Kénosi Tózsér nyomdászattörténeti munkájából és a modern bibliográfiai kutatásokból tudjuk, hogy az Unitárius Egyháznak nem volt nyomdája a 17. sz. közepén, a kálvinista fejedelmek egyházpolitikája pedig nem is tette lehetővé, hogy könyveiket kiadják. Így az Imádságoskönyv is kéziratban terjedt, legkésőbbi másolatai a 18. sz. közepéről származnak.

A könyv két nagyobb egységre oszlik. Az első rész tartalmazza az ajánlást és három dogmatikai traktátust, ezután következnek a második részben az imák és a hozzájuk rendelt elmélkedések. Az ajánlásban Erdély siralmas állapotát mutatja be a szerző. A nyomorúság az igaz Isten tagadásából és a nép bűneiből ered, ezért a szerző a könyvben meg akarja mutatni az utat a helyes hitvallásra és a kegyes életre. Az ajánlás után következik a három dogmatikai traktátus, az Atyáról, a Fiúról és a Szentlélekről. Ez a rész, amelyen néhol érződik a katekizmusok szerkesztésmódja, a szerző szándéka szerint rendszeres dogmatikát tartalmaz, de nem nélkülözi az apologetikus jelleget sem. Árkosi, mint oly sok elődje, különös hangsúlyt helyez a háromsághívók által vitatott kérdésekre, és azokat a tételeket, amelyek közösek a többi protestáns egyházzal, nem fejtegeti részletesen. Így például az első traktátusban szinte csak katalógusát adja a szerző az atya tulajdonságainak. Már itt fel kell figyelnünk arra a sajátosságra, hogy az Atya akaratáról szóló elmélkedés, amely a predestinációt taglalja és egyben tagadja, sokkal nagyobb jelentőséget kap, mint a klasszikus antitrinitárius dogmatika alaptétele, Szentháromság tagadása.

A három traktátus legfontosabbika természetesen a második, a Fiúról szóló. Mindenekelőtt bibliai helyekkel bizonyítja, hogy nem isten, hanem csak halhatatlan ember, akinek egy természete, de két állapota van. Az isteni erőt az Atyától kapja, ő csak engedelmeskedik. Mivel nem volt preegzisztenciája, nem vehetett részt a Teremtésben sem. A traktátus magja a satisfactio tételének

tagadása. A szerző először filológiai érveket hoz, hogy az elégtételt tagadja, majd a formális logika eszközeivel érvel. A Teremtés és az új ember teremtése végtelenül nagy erőt kívánnak, de Krisztusnak mint embernek a szenvedése nem lehetett akkora erejű, hogy a bűnök eltörlését megszolgált volna.

Ha az ember az elégtétel által üdvözülhetne, nem követelhetné meg az Isten a bibliai parancsok szigorú megtartását. A büntetés és az irgalom nem Isten esszenciális tulajdonságaiból erednek, ezért nem törvényszerű, hogy Krisztus halála Isten irgalmát vonta volna maga után. A megváltás ténye nem más, mint az új szövetség megerősítése Isten és ember között. Krisztus a halálával példává vált előttünk, ezzel nyitotta meg az utat a megváltásra. Ezért őt szeretni, tisztelni és parancsait megtartani kell. Az imádás kérdését elegánsan kikerüli a szerző. A kevésbé vitatott tételeknek az antitrinitárius dogmatikán belül, így a Szentlélek személyének, nem szentel nagy figyelmet. A Szentlélek nem Isten, hanem az Atyától származó isteni erő.

Ha a traktátusok forrásait átnézzük, az első helyen a Biblia és az egyházatyák könyvei állnak. Árkosi a szokásos retorikai fogással minden eszközt megragad, hogy jeles katolikus és protestáns teológusokkal bizonyítsa saját tételeit. Így idézi Ballarminust, Luthert, Kálvint és más ortodox teológusokat. A Biblia értelmezésének legnagyobb tekintélyei azonban Erasmus és Hogo Grotius. Enyedi György neve is előkerül időnként, hozzá utasítatják az olvasó, ha a szóban forgó bibliai hely részletesebb értelmezését szeretné olvasni. A mű valódi fontosságát a kézirat második része adja, ahol a napi elmélkedések találhatóak. Hasonló, a személyes kegyességet szolgáló elmélkedéseknek nem találjuk nyomát az Unitárius Egyház irodalmi emlékei között egészen a 19. századig. A szerző a hét minden napjára három imádságot és minden imádsághoz egy elmélkedést írt. Az elmélkedések nem épülnek szisztematikusan egymásra, hanem bizonyos tételek köré csoportosulnak, illetve ezek a tételek újra és újra előkerülnek. Az első tétel a predestináció tagadása. Az első hét elmélkedés csaknem kizárólag erre és az elégtétel tagadására épül. A szerző alaptétele az eleven hit elsődlegessége, amely biztosítja a helyes hitvallást is. Nem szükséges, hogy a keresztény nép értse a teológiai vitákat, ha kegyesen él, a hitvallásban sem fog tévelyegni. Az igaz ember Krisztus parancsát, ami csak morális jellegű, meg tudja tartani, így Isten segítségével elérheti az üdvösséget. A magisztrátusról szóló elmélkedés tematikusan különbözik a többitől, mivel itt egy egyházpolitikai és politikai kérdés tárgyalatik. Az egyházi vezetők nem állhatnak a magisztrátus fölött, és ugyanígy a magisztrátus sem alkalmazhat erőszakot egyházpolitikai kérdésekben. A különböző felekezetek együttélése hasznos az államnak, ha pedig a magisztrátus valamelyik felekezetet üldözi, isteni büntetés sújtja az országot. Némiképpen heterogénebb képet mutat az elmélkedések tematikája a hét második felében. Egyrészt folytatódik a predestináció és a satisfactio tagadása, másrészt megjelenik az áteredő bűn tagadása is azokban az elmélkedésekben, amelyek a bűnt, a bűnbocsánatot, az ítélet napját és az örök boldogságot tárgyalják. Ha most átnézzük az elmélkedések forrásait, más képet látunk, mint a traktátusoknál. A Biblia és az egyházatyák mellett kizárólag szociniánus és remonstráns teológusokat találunk. Ezek Johann Crell, Johann Volkel, Hugo Grotius, Simon Episcopius és Stepha-

nus Curcellaeus. Ha az ember az említett teológiai tételeket és a könyv forrásait egymásra vetíti, meg kell állapítania, hogy az elmélkedések a legfontosabb remonstráns tételeket mutatják be és terjesztik az erdélyi olvasók körében. Tehát módosítanunk kell a korábbi egyháztörténeti kutatás eredményeit. A remonstráns eszmék Erdélyben nem a 18. sz. elején jelennek meg, hanem már a 17. sz. közepén.

A könyv sikerét és elterjedtségét különböző okokkal magyarázhatjuk. Egyrészt a 17.sz.végén az erdélyi Egyház feltehetően tudatos egyházpolitikai megfontolások alapján a remonstránsok felé fordult, mivel ezzel a kapcsolattal becsatlakozhattak az európai protestáns egyházak res publicájába. Az Imádságkönyv megteremtette ehhez az orientációhoz az alapot a hívek körében. Másrészt a kézirat első része szisztematikus dogmatikát nyújt, amiben alig található nyoma a radikális hagyománynak, így tanítható és tanulható. És végül az elmélkedések valóban az egyéni kegyességet szolgálják, ezért tudtak Szent-ábrahámi Dogmatikájának megjelenése után is tovább élni.

(A következő számunkban folytatjuk a konferencián elhangzott előadások közlését)

PARÁSZKA MÁRIA SZONJA

BRASSAI SÁMUEL PUBLICISZTIKAI TEVÉKENYSÉGE ÉS HATÁSA A XIX. SZÁZAD MŰVELŐDÉSI ÉLETÉRE

Brassai egész élete munkával telt el, a tudás hatalmának megszerzése éltette, s mindig ez adott erőt neki az újabb és újabb tudományok felé forduláshoz... Publicisztikai tevékenysége is szerteágazó és gazdag.

Első műve A gyönyörűségről 1832-ben jelent meg a Nemzeti Társalkodóban, amelyben arról írt, hogy mit jelent az embernek a szép művek szemlélése és hallása. Már ezzel a dolgozatával is tanítani akart, mint később is egész életében... Ezért fő célja az volt, hogy felébressze az emberekben a művészet és a természet iránti szépérzékét, s megszerettesse mindenkivel. Brassai köztudottan vitatkozó hírében állott, aki meghallgatta mások véleményét, de saját véleményformálásához, egyéni felfogásához mindig ragaszkodott; műveivel az akaró és cselekvő emberekre szeretett volna hatást gyakorolni. Szerette a filozófiát, szívesen tanulmányozta a nagy filozófusokat, de igazi énje a földön akart élni testestől-lelkestől. Ez határozta meg egész munkásságát.

Írói, szerkesztői tevékenységének idején sok kritika érte Brassait, s mivel ő is kemény kritikusként bizonyult, sokat támadták. De munkáját sok jeles ember elismerte, méltatta. Szemére vetették azt is, hogy nincs megfelelő végzettsége, iskolája. A tudása azonban mégis rengeteg embert meggyőzött. Ezért is bízták rá annak idején - a Casinó megalapítása után, mely Bölöni Farkas Sándor nevéhez fűződik 1833-ban - a népűjság szerkesztését. A Casinóban élénk szellemi élet folyt, ez lett a nemzeti élet, a hazafias szellem ápolója, s a sok irányban